

Vratuša in Slovenci v sosednjih državah Republike Slovenije

MATJAŽ KLEMENČIČ

Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26,
SI 1000 Ljubljana, matjaz.klemencic11@gmail.com

DOMINIK HERLE

Filozofska fakulteta Univerza v Ljubljani, Aškerčeva 2,
SI 1000 Ljubljana, dh5764@student.uni-lj.si

Anton Vratuša je imel na področju naslovne tematike dve vlogi. Bil je na visokih položajih v politiki, in sicer podpredsednik jugoslovanske (1971–1978) in predsednik slovenske vlade (1978–1980), s tem pa je soodločal o politiki SFRJ do slovenskih avtohtonih manjšin. Kot znanstvenik je od leta 1939 objavil več kot 40 enot o položaju slovenskih in tudi drugih jugoslovanskih manjšin v sosednjih državah. Leta 1956 je govoril o čim večji pretočnosti meje z Italijo, med letoma 1988 in 2002 pa je bil predsednik Odbora za proučevanje narodnih manjšin na SAZU.

Ključne besede: Vratuša, Slovenci, narodne manjšine, odprta meja, jezikoslovne razprave

In his long life, Anton Vratuša was active in two areas: political and scholarly. In politics, he held high positions as Vice-President of the Yugoslav Government (1971–1978) and President of the Slovene Government (1978–1980). He was thus one of the main decision-makers on the policy of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRJ) with regard to Slovene autochthonous minorities in neighboring countries. As a scholar, he wrote about Slovene and also other Yugoslav minorities living in neighboring countries. His bibliography since 1939 includes over 40 units. As a politician, he advocated for a more fluid border with Italy as early as 1956. In the years 1988–2002, he was the president of the Committee for the Study of National Minorities at the Slovenian Academy of Sciences and Arts.

Keywords: national minorities, open borders, contributions in the field of linguistics

Anton Vratuša je bil na visokih položajih v jugoslovanski in slovenski politiki, hkrati pa je bil tudi znanstvenik, ki se je zanimal za položaj slovenskih in ostalih jugoslovanskih avtohtonih narodnih manjšin izven meja Federativne narodne republike Jugoslavije (FNRJ) in kasnejše Socialistične federativne republike Jugoslavije (SFRJ), za mednacionalne odnose v okviru FNRJ in SFRJ in za položaj slovenskih izseljencev (zlasti sezoncev iz Prekmurja). Kot politik je bil na enem izmed najvišjih položajev v jugoslovanski politični hierarhiji (podpredsednik Zveznega izvršnega sveta oz. jugoslovanske vlade),

nekaj časa pa je bil tudi predsednik Izvršnega sveta Skupščine Socialistične republike Slovenije oz. slovenske vlade. Tako je lahko soodločal o jugoslovanski politiki do sosednjih držav in s tem tudi o jugoslovanskih zahtevah v zvezi s slovenskimi manjšinami v sosednjih državah. Iz Vratuševe bibliografije je razvidno tudi njegovo zanimanje za položaj manjšin drugih jugoslovanskih narodov, še posebej v Avstriji in na Madžarskem, kar se je kasneje izkazalo zlasti pri njegovem delu v medakademijskem Odboru jugoslovanskih akademij za študij položaja jugoslovanskih manjšin.

Že pred drugo svetovno vojno se je kot študent slavistike zanimal za položaj Slovencev v Porabju. Na pobudo Frana Ramovša (Jesenšek 2018: 226) je leta 1939 obiskal Porabje na Madžarskem, kjer je zbiral gradivo za svojo diplomsko nalogo (Vratuša 1939), za katero je dobil Svetosavsko nagrado na Univerzi v Ljubljani (Jesenšek 2018: 217). Spoznanja je v pregledni obliki predstavil v razpravi *Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju* (Vratuša 1966: 20–28). Članek temelji na terenskem opazovanju, in sicer gre predvsem za preučevanje jezikovnih značilnosti porabskih Slovencev in primerjavo z jezikom prekmurskih Slovencev. Vratušo je zanimalo, kako je ohranjen slovenski jezik v Porabju. Na terenu je ugotavljal, kako daleč segajo jezikovni pojavi, ki jih je poznal iz domačega narečja. Zanimali so ga jezikovni pojavi v krajih ob Rabi, zato je na terenu preverjal posebnosti v govoru ljudi, ki so živeli v porabskih vaseh (Vratuša 1966: 20–28).

Po Vratuševih ugotovitvah potek slovensko-madžarske meje, ki je bila zarisana po prvi svetovni vojni, še ni imel posledic za ohranjanje slovenskega prekmurskega narečja v Porabju:

Severni gorički govor se nadaljuje še preko meje; le tujca ogovarjajo in pozdravljajo madžarski, kar pa je treba razumeti kot odraz razmer. Edino v Slovenski vasi in v bližnjih Sakalovcih naletimo na pojave, ki jih sicer ne srečamo ob Rabi. To pa je povsem razumljivo: ti dve vasi sta geografsko ločeni od ostalih in najbolj odprti madžarskemu vplivu iz Rabske doline. (Vratuša 1966: 20–22).

Vratuša se ni strinjal s Pavlovo¹ oceno jezikovnega in narodnostnega položaja v Porabju:

Po trianonskem miru je ostalo v madžarskih rokah le devet, pravzaprav po nedavni združitvi Stevanovcev in Otkovcev le osem slovenskih vasi [...]. Teh devet, pravzaprav zdaj le še osem slovenskih vasi v madžarski državi se s tako naglico madžarizira, da jim

¹ Avgust Pavel (1886–1946), jezikoslovec, narodopisec in pesnik. Slavistiko je študiral v Budimpešti. Zaposlen je bil v županijskem muzeju v Sombotelu, kjer je bil namestnik ravnatelja, dejanski vodja in vodja etnografskega oddelka in knjižnice. Napisal je več jezikoslovnih in etnoloških razprav o Slovencih v Porabju in Prekmurju (Novak 2013, Jesenšek ur. 2017)

komaj prisodim še nekaj dob človeškega življenja, ko bodo izgubile svoj več kot tisoč let ohranjeni slovanski značaj in se bodo popolnoma potopile v madžarstvu. Zato je resna znanstvena potreba, da čim prej zberemo njihove jezikovne, slovstvene in narodopisne zaklade. Nekdanje slovensko narodno ozemlje je vsekakor bilo mnogo večje od današnjega. O tem pričajo deloma tudi imena sosednjih madžarskih vasi, ki so slovenskega izvora. (Pavel 1930/31: 125–126)

Pavel (1930/31: 132) je objavil tudi zemljevid, ki ga je predstavil Matija Slavič na Mirovni konferenci v Parizu leta 1919. Vratuša, mladi študent slavistike, se ni strinjal z oceno o madžarizaciji slovenskih porabskih vasi. Pavlova ocena se mu je zdela preveč pesimistična (Vratuša 1966: 20–21) Pri Pavlovi zaskrbljenosti za porabske Slovence je potrebno upoštevati, da je bil madžarski državni uradnik v času diktatorskega režima admirala Miklósa Horthyja, nacionalnega konservativca, ki je bil regent Kraljevine Madžarske do oktobra leta 1944 (Omos 1990). Vratuša, znanstvenik in bodoči politik, je Pavlova stališča komentiral: »Lepa stvar, če se bomo omejili le na reševanje omenjenega, narod pa prepustili usodi!« Opozoril je, da je potrebno preprečiti madžarizacijo Porabja:

Prehodil sem križem vse slovenske vasi ob Rabi in moram reči, da sem prišel do drugačnih zaključkov; pa ne morda na romantični podlagi, ampak iz čisto preprostega razloga: zavoljo konservativnosti preprostega človeka. Saj še v Slovenski vasi, ki je najgloblje v tujem okolju, ne znajo starejši madžarskega jezika. Pričujoče poročilo ne bo zaključena sodba o narečju rabskih Slovencev, niti celoten pregled govorov severnega Prekmurja, ki sem ga prehodil. Za kaj takega stvar še ni dozorela. (Vratuša 1966: 20)

Vratuša se je na terenu srečeval s slovenskimi učitelji in duhovniki, pri tem pa je pokazal narodno zavest in skrb za ohranitev slovenskega jezika med porabskimi Slovenci.

V NOB je sodeloval od leta 1941 Od februarja 1942 do septembra 1943 je bil v internaciji v italijanskih koncentracijskih taboriščih Gonars, Treviso, Padova in Rab. Od kapitulacije Italije septembra 1943 do konca vojne je bil na različnih položajih: namestnik komandanta Rabske brigade, predstavnik predsedstva OF pri Komiteju za nacionalno osvoboditev za severno Italijo (CLINAI) ter Glavnega štaba Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije pri komandi garibaldincev in Korpusu dobrovoljcev svobode v Milanu ter oseba za zvezo med CK KPS in CK KPI za severno Italijo – kot odposlanec jugoslovanskega narodnoosvobodilnega gibanja in kasneje CK KPS in CK KPJ pri italijanskih predstavnikih odporniškega gibanja se je med vojno pogovarjal tudi o razmejitvi med Jugoslavijo oz. Slovenijo in Italijo pa tudi o manjšinskih vprašanjih.

O tej temi in o odnosih med OF in CLNAI (Narodnoosvobodilni odbor za severno Italijo) je razpravljal 60 let kasneje v članku o manifestu

narodnoosvobodilnega odbora za severno Italijo (Vratuša 2003). Med vojno si je prizadeval za odpravo težav, ki so nastale, ker so organizacije italijanskega odpora v severni Italiji nasprotovale odloku Vrhovnega plenuma OF o priključitvi Primorske matični Sloveniji s 16. septembra 1943. V prvem delu razprave je opisal napore KPS in KPJ ter OF in CLNAI, da bi uskladili stališča o ključnih vprašanih in zagotovili njihovo izvajanje na terenu v okviru skupnega boja proti nacifašizmu. Med pomembnimi dosežki teh dejavnosti je bila tudi objava Manifesta CLNAI (10. junija 1944) za italijansko ljudstvo Julijske Benečije; v drugem delu razprave je Vratuša predstavil in analiziral sporočilo Manifesta.

CLNAI je kot »predstavnik misli in volje ljudstva italijanskih severnih pokrajin« v razglasu najprej obsodil politiko fašistične vlade v Italiji, še posebej aneksijo jugoslovanskega ozemlja v času 2. svetovne vojne. Manifest poudarja, da je bila agresija na Jugoslavijo aprila 1941 največji zločin, in pohvali sodelovanje italijanskih prostovoljcev, vojakov in oficirjev z NOV maršala Tita. Opozarja pa, da del Italijanov, predvsem prebivalci obmejnih provinc, ne vidi jasno stvarnega položaja in še vedno goji nerazumevanje in nezaupanje do slovanskih narodov zaradi stare razdvojevalne politike Habsburške monarhije, deloma pa tudi, ker je Italijane zaslepila (fašistična) propaganda zadnjih dvajset let pred 2. svetovno vojno. Politika nacističnih okupatorjev se je opirala na italijanske fašiste, slovensko belo-modro gardo in ustaše. CLNAI je v izjavi zapisal, da:

[...] italijanski narod priznava popolno nacionalno enotnost in neodvisnost jugoslovanskih narodov, ki jim po pravici pripadata, ki so jo potrdila njihova narodna predstavnštva in ki ju je uzakonil najvišji zakonodajni izvršni organ federativne in demokratične Jugoslavije.

CLNAI je priznal Odlok o vključitvi slovenskega Primorja in Istre v Jugoslavijo in pozval k sodelovanju italijanskega odporiškega gibanja z narodnoosvobodilnim bojem jugoslovanskim narodov. Obe strani sta zatrdili, »da je prežgodaj in da ni na mestu, da bi danes začeli kakršne koli razprave o teritorialnih rešitvah«, ker bo to vprašanje »moral/o/ biti rešen/o/ na osnovi narodnostnega principa in samoodločbe.« Manifest se je zaključil s ponovnim pozivom Italijanom Benečije in Julijske krajine, »naj oblikujejo brez obotavljanja in v slehernem kraju narodnoosvobodilne odbore«; naj skupno obudijo v življenje »antifašistične italijansko-slovenske in italijansko-hrvaške odbore«; naj se vključujejo v italijanske oddelke, ki na njihovem območju »pod poveljstvom maršala Tita bijejo skupni narodnoosvobodilni boj«:

Armade maršala Tita so del velikih zmagovitih vojska združenih narodov: borili se boste ob njihovem boku kot ob boku bratov osvoboditeljev; tako boste ustvarjali potrebne pogoje za soglasno reševanje problemov, ki so med našimi narodi in začnete na ta način

«novo obdobje kulturnega italijanskega življenja in ekonomskega mednarodnega sožitja.» (Vratuša 2003: 77–90)

Dokument kaže na vpliv, ki ga je imel Vratuša kot predstavnik OF na italijanske antifašiste. Pomembna je zlasti omemba »belo-modre garde« in ustašev (prim. Troha 2022).

Po letu 1945 je Vratuša kot častnik JLA opravljal številne dolžnosti v zveznih organih FNRJ v Beogradu in v Narodni republiki Sloveniji. Leta 1953 je postal rezervni polkovnik JLA. Med letoma 1953 in 1963 je bil državni podsekretar in šef kabineta podpredsednika Zveznega izvršnega sveta ter pozneje predsednika zvezne skupščine Edvarda Kardelja. V tem obdobju se je veliko dogajalo zlasti na področju razmejitve med Jugoslavijo in Italijo, saj je bila takrat postavljena meja med Jugoslavijo in Italijo po propadu poskusov, da bi imenovali guvernerja Svobodnega tržaškega ozemlja. Urejali pa so tudi položaj Slovencev v Italiji, žal le na Tržaškem (Jeri 1975).

Formalna zaščita slovenske manjšine na večini poselitvenega ozemlja Slovencev v Italiji je morala počakati na *Globalni zakon o zaščiti slovenske jezikovne manjšine* leta 2001. Sprejemanje tega zakona je trajalo več kot pol stoletja, čeprav je italijanska Ustava po drugi svetovni vojni predvidevala zaščito jezikovnih manjšin in ustanovitev avtonomne dežele Furlanije – Julijske krajine, v kateri bi bile pravice slovenske manjšine varovane s posebnim statutom. Slovenska manjšina je morala na ustanovitev avtonomne dežele Furlanije – Julijske krajine čakati vse do leta 1963, vendar njen posebni statut ni vseboval določil o varstvu slovenske manjšine. Čeprav so se prizadevanja za dosego »globalne« zakonske zaščite pričela že kmalu po drugi svetovni vojni oziroma po Londonskem memorandumu, so postala bolj izrazita po ustanovitvi dežele, ko se je izkazalo, da se pričakovanja niso uresničila. Zahteve po oblikovanju posebnega zaščitnega zakona so postale še bolj očitne po Osimskih sporazumih, ki so državi podpisnici, Italijo in Jugoslavijo, obvezovali, da zaščitita slovensko manjšino v Italiji in italijansko manjšino v Jugoslaviji. Osimski sporazumi so v 8. členu določali, da bosta ob prenehanju veljavnosti Posebnega statuta Londonskega memoranduma obe strani ohranili tiste ukrepe, ki so bili sprejeti že v Statutu; prav tako naj bi obe strani zagotovili enako raven varstva (ob spoštovanju svojega notranjega prava), kot jo je določal Posebni statut. Z Osimskimi sporazumi (Vratuša je bil leta 1975 podpredsednik Zveznega izvršnega sveta) sta obe državi potrdili, da bosta uresničevali Londonski memorandum. Italija je menila, da 8. člen Osimskih sporazumov velja le za zaščito pravic Slovencev v Tržaški pokrajini, zato so si predstavniki slovenske manjšine in politične levice v Italiji prizadevali za zakonodajo, ki bi v enaki meri varovala pravice Slovencev v Tržaški, Goriški in Videmski pokrajini. Boj za ustrezno varovanje manjšinskih pravic je

pri italijanskih oblasteh naletel na nerazumevanje. Namesto da bi pripravili zakon, ki bi ščitil pravice slovenske manjšine na celotnem poselitvenem ozemlju, je Italija z uresničitvijo zahtev manjšine nenehno odlašala in ponujala zakonske predloge, ki niso bili ustrezni. Prizadevanje za dosego zakonske zaščite se je tako zaključilo šele leta 2001, ko je bil v parlamentu sprejet t. i. globalni zaščitni zakon za varovanje pravic pripadnikov slovenske manjšine v Italiji. Zakon je dobil uradno formalno potrditev šele leta 2007, ko ga je podpisal predsednik Giorgio Napolitano, uresničevati pa se je začel še dve leti kasneje, ko je oblast v Italiji prevzela levosredinska vlada. Največ težav z izvajanjem zaščitnega zakona je bilo v Videmski pokrajini, še posebej prizadeti so bili Slovenci na območju Rezije. Izvajanje zakona se je v Reziji zavleklo vse do leta 2012, težave pri uresničevanju zakonodaje pa se tam pojavljajo še danes (Zobec 2017).

Vratuša je o jugoslovansko-italijanskih odnosih zapisal:

Področje političnega sodelovanja je sorazmerno najmanj obdelano. Ne bom pretiraval, če rečem, da smo danes – v celoti vzeto – prvokrat v zgodovini jugoslovansko-italijanskih odnosov prišli tako daleč, da lahko razmišljamo o vsestranskem in resnično enakopravnem sodelovanju. Mislim, da je z dosedanjimi sporazumi, zlasti pa z memorandumom o sporazumu (Memorandum o soglasju v zvezi z reševanjem tržaškega vprašanja, op. avtorjev), ki je definitivno rešil vrsto odprtih vprašanj, ustvarjena možnost tudi za vsestransko politično sodelovanje med našima državama. (Vratuša 1956: 19)

Upal je, da bo uspelo rešiti tudi nekatere druge probleme, »za katere je jugoslovanska javnost posebej zainteresirana, in da bomo na naših mejah uvedli, na temeljih že sklenjenih sporazumov stanje, ki bo v največji možni meri olajšalo probleme nastale s prekinitvijo naravnih gospodarskih in kulturnih zvez med Trstom in njegovim zaledjem.« (Vratuša 1956: 19):

Dovolite mi, da podčrtam naše zadovoljstvo, da je italijanska vlada začela to vprašanje reševati, zvesto, hrabro in odločno. Na tej liniji so že doseženi pomembni rezultati. Zdaj smo na dobri poti, da bo krajevno prebivalstvo v bodoče čim manj občutilo meje v svojem vsakdanjem življenju in gospodarjenju in, da se bodo tudi na meji sami vzpostavili odnosi, ki bodo tamkajšnjemu prebivalstvu omogočili, da ne glede na narodnost zadovoljuje svoje gospodarske, kulturne, socialne in nacionalne potrebe. (Vratuša 1956: 20)

Vratuša je opozoril na sporazume o lokalnem blagovnem prometu med Trstom, Koprom, Sežano in Novo Gorico, predavanje pa je zaključil z željo o prijateljstvu med dvema sosednjima državama, ki morata »storiti vse, da bi prav področja na obeh straneh meje in ozemlja z narodno mešanim prebivalstvom postala most in vzgled dejanskega prijateljskega sodelovanja.« (Vratuša 1956: 20)

Vratuša je o tem govoril že v Rimu leta 1956. Nekaj let kasneje je odprta meja z veliko pretočnostjo ljudi in blaga omogočila, da je to območje v 60-ih letih 20. stoletja postalo zgled za odprto mejo med državami z različnimi družbenopolitičnimi sistemi (V. Klemenčič 1974: 928–936).

V 60-ih letih 20. stoletja so se sprostili mejni režimi in večina državljanov SFRJ je pridobila tudi potne liste, s katerimi so lahko potovali v večino držav sveta (pred tem pa so prebivalci slovenskih obmejnih območij z Italijo večkrat mesečno prestopali jugoslovansko-italijansko mejo s prepustnicami). Odprta meja je pomenila tudi možnost nabave različnih prehranskih in drugih artiklov na v Italiji in Jugoslaviji – šlo je za odmik Jugoslavije v odnosu na mejne režime z državami realnega socializma:

Ob obiskih vzhodnoevropskih profesorjev smo pri nas doma takrat prirejali zajtrke in kosila kjer smo postregli s prehranskimi artikli iz treh dežel Avstrije, Italije in Jugoslavije in na ta način proslavljali jugoslovansko politiko odprtih meja v času, ko so države socialističnega bloka izvajale politiko zaprtih meja. (M. Klemenčič)

Leta 1955 je bila podpisana Avstrijska državna pogodba oz. Sporazum o ponovni vzpostavitvi samostojne in demokratične Avstrije (FNRJ je bila sopodpisnica). Za Jugoslavijo je bilo takoj po 2. svetovni vojni pomembno zlasti vprašanje teritorialne pripadnosti južne Koroške. Kot kompenzacija za to, da ni prišlo do spremembe političnih meja z Avstrijo, je člen 7 zagotavljal posebne manjšinske pravice koroškim in štajerskim Slovincem ter gradiščanskim Hrvatom. Dejstvo je, da tudi 70 let po podpisu Pogodbe določila 7. člena še vedno niso izpolnjena na celotnem slovenskem poselitvenem področju. Jugoslavija je v prvih desetletjih zahtevala njihovo izpolnitev in pošiljala številne diplomatske note Republiki Avstriji (M. in V. Klemenčič 2010: 87–105). V tem času je bil Vratuša na visokih političnih položajih v SFRJ in je o tem tudi soodločal.

Prav tako je kot podpredsednik Zveznega izvršnega sveta oz. predsednik Slovenskega izvršnega sveta soodločal o sklepih predsedstev Centralnega komiteja Zveze komunistov Jugoslavije in Predsedstva SFRJ z dne 19. septembra 1978, ki so izpolnjevanje člena 7 umestili v okvir dobrih medsosedskih odnosov, tako da naj bi manjšine predstavljale most za boljše odnose, razumevanje in prijateljstvo med sosedi. Po določilih Ustave SFRJ iz leta 1974 je obravnava in podpora manjšinam je postala pristojnost Republike Slovenije. Vratuša je ravno takrat postal predsednik slovenskega Izvršnega sveta (M. in V. Klemenčič 2010: 258–268).

Vratuša je bil med letoma 1965 in 1967 direktor Inštituta za družbene vede v Beogradu. Takrat je seveda veliko pozornosti posvečal mednacionalnim odnosom v SFRJ in položaju jugoslovanskih narodnih manjšin izven meja

SFRJ. Direktorji takih jugoslovanskih inštitutov so bili politiki in morali so zagovarjati potrebe takratne politike, kar se je izkazalo tudi pri Vratuševih nastopih na mednarodnih simpozijih.

Leta 1965 je bil prvi referent na ljubljanskem seminarju OZN o človekovih pravicah v večnarodnih skupnostih. O tem vprašanju je razmišljal nasplošno, še zlasti pa so ga zanimale pravice v evropskih državah. Ugotovil je, da so vprašanja narodnih manjšin aktualna, hkrati pa je tudi poudaril, da v nekaterih državah, npr. v Veliki Britaniji, nastajajo težave zaradi priseljevanja pripadnikov drugih ras (iz dežel Commonwealtha). Ugotovil je, da je OZN v svoji temeljni listini (UN 1945) izrazila potrebo po koeksistenci med posameznimi narodi in rasami. Izpostavil je vprašanje multinacionalnih skupnosti in narodnih manjšin s posebnim ozirom na ekonomske, politične in kulturne odnose. Narodno vprašanje je še vedno eno najtežjih v okviru posameznih držav in mednarodnih odnosov v svetu. V referatu je izpostavil štiri pomembne sklope: (1) Večnacionalne skupnosti so rezultat preteklega zgodovinskega razvoja in problemi njihovega sožitja. (2) Ekonomske, politične, socialne, družbene in kulturne odnose v večnacionalnih skupnostih. (3) Vprašanje narodnih manjšin. (4) Nekatero značilnosti in probleme novoustanovljenih držav in izgradnja v moderne države – pri tem gre zlasti za Afriko.

Zanimivo je, da je kot zastopnik komunistične Jugoslavije že takrat razmišljal, da bi težave, ki jih predstavljajo meje, lahko rešili z minimalnimi obmejnimi formalnostmi in upoštevanjem enakopravnosti vseh držav. Predstavljal je spremembe v takratni jugoslovanski notranji in zunanji politiki in poudarjal, da naj bi federativna ureditev presegala hegemonijo največjega srbskega naroda v Jugoslavij. Poudaril je enakopravnost posameznikov ne glede na različno religijo in jezik, ki ga govorijo (Ustava SFRJ, 1974). Za preroške so se pokazale Vratuševe besede, da prihajajo časi, ko se bodo ustanovljale nove države ali celo večdržavne skupnosti, kot je npr. danes Evropska zveza (Vratuša 1965: 8–15). Vratušo je še posebno zanimalo vprašanje narodnih manjšin, predvsem je mislil na Slovence v sosednjih državah, saj multinacionalne skupnosti ustvarjajo najbolj občutljiva vprašanja prav na področju narodnih manjšin. Naštel je več razlogov, zakaj se to dogaja: (1) Manjšina se praviloma ne more normalno razvijati brez pomoči od zunaj. (2) Odnos večine do manjšin neposredno vpliva na mednarodne odnose, še zlasti na odnose med državo, v kateri manjšina živi, in njeno domovino zaščitnico. (3) Manjšina je lahko vzrok za vmešavanje v notranje razmere dežele ali celo za mednarodno agresijo, kakršna je bila Hitlerjeva okupacija Češkoslovaške leta 1939 (leta 2025 gre za odnose med Rusijo in bivšimi sovjetskimi republikami, za področja, na katerih živijo Rusi, najbolj pa se to kaže v ruskem napadu Rusije na Ukrajino, op. a.). (4) Leta 1965 bi naj bilo vprašanje manjšin celo bolj nevarno kot vprašanje narodov v večnarodnih skupnostih – gre za

določitev kulturne avtonomije, tj. za vprašanje jezika, šole, svobode, kulturnih institucij, uporabe materinščine v javnosti itd. Posamezne države postavljajo vprašanje ogrožanja nacionalne varnosti ob upoštevanju teh pravic.

Vratuša je takim pogledom postavil nasproti vprašanje političnih pravic manjšin. Gre za nediskriminacijo članov manjšin pri lastniških odnosih, možnostih zaposlitve ipd. Hkrati gre tudi za delovanje manjšin v reprezentativnih telesih, kar je pomemben kriterij za pravice članov manjšin, da resnično živijo kot enakopravni člani družbe. Aktivni člani slovenske manjšine v Italiji in Avstriji so danes del državne politike kot poslanci ali senatorji v državnih parlamentih. Zanimivo je, da je Vratuša politik ugotavljal, da morajo te pravice imeti ekonomske temelje – člani manjšin morajo imeti vse pogoje za življenje in delo, če pa tega ni, so tudi politične pravice le formalne. V referatu, ki ga je predstavil v OZN, se je zavedal, da so vsa obstoječa pravila o zaščiti in nediskriminatorni meri mogoča le v razvitih državah, medtem ko bo potrebno razviti drugačno manjšinsko zaščito v okolju rasne nediskriminacije v razvijajočih se državah Afrike in Azije. Zavedati se moramo, da je Vratuša tako razmišljal v času, ko še ni prišlo do migracij iz Afrike v takratno Jugoslavijo (Vratuša 1965).

Vratuša je bil med letoma 1965 in 1967 jugoslovanski veleposlanik v OZN v New Yorku. Za diplomatsko plat njegovega delovanja, ki bi bila zanimiva, se bodo morali bodoči raziskovalci podati vsaj v Beograd v diplomatski arhiv Zveznega sekretariata za zunanje zadeve in pregledati tudi obsežen fond v Arhivu Jugoslavije. Vratuša je med delovanjem v Združenih narodih spoznal tudi slovenske izseljenske skupnosti v ZDA. Sestajal se je s člani Slovenske narodne podporne jednote, ki je takrat bila označena kot prorežimska. Kot visok jugoslovanski politik se je lahko sestajal s komer koli, tudi z vodilnimi v Ligi slovenskih Amerikancev, npr. z arhitektom Simonom Kregarjem. Blizu New Yorka (oddaljeni po tri ure vožnje) sta tudi naselbini prekmurskih Slovencev v Bethlehemu, PA (Kuzmič 2001) in v Bridgeportu CT (Arnež 1971). Vratuša je te naselbine obiskoval v prostem času. V New York Cityju se je verjetno srečal tudi z Johnom Nielsenom, profesorjem na New York University in izumiteljem, ki je kasneje pisal o svoji rodbini na Slovenskem in izdajal knjižice o Seškovi hiši. Rado Lenček iz kolumbijske Univerze, avtor knjige o zgodovini slovenskega jezika (Lenček 1982), bi lahko bil prav tako zanimiv Vratušev sogovornik, žal pa dokumenti o tem niso ohranjeni. Lenček je bil soustanovitelj in dolgoletni predsednik Society for Slovene Studies, združenja znanstvenikov (ne)slovenskega rodu, ki so v ZDA in drugod na Zahodu proučevali slovenske zadeve.

Vratuša je po vrnitvi v Jugoslavijo postal namestnik zveznega sekretarja za zunanje zadeve (1969–1971), podpredsednik Zveznega izvršnega sveta (1971–1978), predsednik Izvršnega sveta Skupščine SRS (1978–1980), poslanec

ter predsednik Zveznega zbora skupščine SFRJ (1982). V tem obdobju je kot formalno najvišji predstavnik SR Slovenije v zveznih organih soodločal o politiki SFRJ do slovenskih avtohtonih manjšin v sosednjih državah. V sedemdesetih letih 20. stoletja se je na tem področju veliko dogajalo. Leta 1972 je prišlo do podiranja dvojezičnih tabel na avstrijskem Koroškem, leta 1976 je bila sprejeta do koroških Slovencev diskriminatorna sedmojuljska zakonodaja, na podlagi katere so med drugim izvedli popis posebne vrste, tako da so iskali Slovence po vsej Avstriji. Koroški Slovenci so tak popis bojkotirali. Jugoslavija je kot sopolpisnica Avstrijske državne pogodbe je poslala avstrijski vladi veliko protestnih not (M. in V. Klemenčič 2010: 165–204).

Leta 1975 so bili podpisani tudi Osimski sporazumi, ki so dokončno določili mejo med Jugoslavijo in Italijo. Slovenska manjšina je imela pri tem veliko vlogo, saj so prenehali veljati členi Memoranduma o soglasju, ki so ščitili slovensko manjšino. Nadomestila jih je klavzula, da se položaj slovenske manjšine ne bo poslabšal (Pirjevec, Klabjan, Bajc 2006). Vratuša, ki je bil podpredsednik Zveznega izvršnega sveta, je imel gotovo pomembno vlogo, čeprav neposrednih dokazov o tem nimamo – o sestankih na gradu Strmol, ki se jih je udeleževal tudi Vratuša, pa je pripovedoval Vladimir Klemenčič.

Vratuša je bil redni profesor in nosilec predmetov samoupravljanja na Visoki politični šoli (1956–1967), na Univerzi v Beogradu od leta 1969 ter na Univerzi v Ljubljani od leta 1974. V tem času je ustanovil Mednarodni center za podjetja v javni lastnini v državah v razvoju – ICPE v Ljubljani (1974) in bil funkcionar več fundacij, društev in ustanov.

Po koncu politične kariere v osemdesetih letih 20. stoletja se je v večji meri posvetil znanstvenemu delu. Na SAZU je bil leta 1986 na njegovo pobudo ustanovljen Medakademijski odbor za proučevanje problemov narodnostnih manjšin in narodnosti (Vratuša 1988: 137). Akademiki iz vseh jugoslovanskih republik so raziskovali položaj avtohtonih manjšin jugoslovanskih narodov v sosednjih državah. Obstajajo objavljeni zapisi in poročila, da so potovali na študijske obiske v kraje, kjer so bivale jugoslovanske manjšine. Po razpadu SFRJ se je ta Odbor preoblikoval v Slovenski odbor za preučevanje manjšin pri SAZU. Sodelovali so zlasti člani inštitucij in posamezniki, ki so se na Slovenskem že desetletja ukvarjali s to problematiko, predvsem npr. Inštitut za narodnostna vprašanja in Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani. Vratuša se v svojih objavah, ki so nastale v prvih petih letih delovanja Odbora, ni omejil le na slovenske avtohtone manjšine, ampak tudi na Hrvate in Srbe v Avstriji in na Madžarskem. Obisk na Gradiščanskem v Avstriji je predstavil v panonskem zborniku (*Pannonisches Jahrbuch*), ki je izšel leta 1994. Zanimivo je, da je prispevek objavil v slovenskem jeziku. Gre za oris študijskega potovanja, ki ga je opravila skupina jugoslovanskih akademikov od 25.–30. junija 1990, to je v času, ko je Jugoslavija že bila v razpadanju. Sodelovali

so akademiki iz Ljubljane, Novega Sada, Sarajeva in Zagreba. Seznanili so se z vsemi bistvenimi razsežnostmi življenja gradiščanskih Hrvatov, tako da so se pogovarjali s šolarji in študenti, učitelji in profesorji, s predstavniki cerkev, z nosilci javnih funkcij v mestu, občini, na vasi in v okrajih, s predstavniki strokovnih ustanov v Železnem/ Eisenstadt in na Dunaju. Strokovne podlage za obisk je pripravil član hrvaške akademije znanosti Božidar Finka. Srečali so se z vodilnimi člani tistih hrvaških društev, ki so se zavzemala za ohranjanje identitete hrvaške manjšine na Gradiščanskem, pa tudi z Radoslavom Katičičem, profesorjem na dunajski univerzi, članom hrvaške in avstrijske akademije znanosti. Prisostvovali so dvojezičnemu poku na dveh dvojezičnih osnovnih šolah v Trajštofu/ Traisdorf. Pogovarjali so se tudi v Hrvaškem akademskem klubu in z voditelji tega kluba na Dunaju. Srečali so se s hrvaškima župnikoma ter s škofom Štefanom Lászlóm – njegova mati je bila gradiščanska Hrvatica, oče pa Madžar. Sestali so se s predstavniki uredništev hrvaških glasil, tiskanih medijev in radija. Obiskali so tudi deželni arhiv in deželno knjižnico v Železnem in hrvaški kulturni center v Šuševu/ Nebersdorf. Ob tem so se seznanili s stališči nekaterih gradiščanskih hrvaških politikov, zlasti članov Socialistične stranke Avstrije, ki so poudarjali, da morajo delovati v prvi vrsti kot člani stranke in ne kot zastopniki manjšine – zagovarjajo mnenje, da morajo pripadniki manjšine, predvsem poskrbeti za dobro obvladovanje nemškega jezika. Podobno je bilo tudi stališče predstavnikov avstrijskih oblasti. Vratuša je predstavil germanizacijske procese med Hrvati na Gradiščanskem in poskuse nekaterih gradiščanskih Hrvatov za ohranjanje identitete. Omenil je prizadevanja slavistov na zagrebški univerzi in jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti za kodifikacijo jezika gradiščanskih Hrvatov, pa tudi za prevod Svetega pisma v jezik gradiščanskih Hrvatov. Pri tem je zanimivo, da je Vratuša pohvalil hrvaško duhovščino, ki je ohranjevala narodno zavest gradiščanskih Hrvatov. Omenil je tudi solidarnost gradiščanskih Hrvatov iz Avstrije s hrvaško manjšino na zahodnem Madžarskem in na Slovaškem – gradiščanski Hrvati so poslali Hrvatom na Madžarskem knjige v vrednosti 40.000 avstrijskih šilingov knjig, Hrvatom na Slovaškem pa v vrednosti 30.000 šilingov (Vratuša 1995: 67–72). Jugoslovanski akademiki so obiskovali tudi Hrvate in Srbe na Madžarskem – rezultat teh obiskov je bil tudi zbornik o položaju hrvaške, slovenske in srbske manjšine na Madžarskem, ki ga je Vratuša uredil skupaj s Čedomirom Popovom (Vratuša, Popov 1991).

Vratuša je leta 1990 uredil zbornik s posveta o splošnem položaju Slovencev v Avstriji in Italiji – v referatu je na simpoziju leta 1989 (Vratuša 1990: 173–186) predstavil probleme slovenskih narodnih manjšin v Avstriji in Italiji. Upošteval je spoznanja, ki jih je dobil na obisku skupine akademikov iz Jugoslavije pri obeh slovenskih manjšinah. V članku obravnava

dve vprašanji. Prvo se nanaša na neizpolnjevanje člena 7 Avstrijske državne pogodbe – Vratuša je izpostavil položaj Slovencev na Avstrijskem Koroškem ob uveljavitvi Koroškega šolskega modela, ki je uveljavil ločevanje otrok v šolah. Drug vprašanje je povezano z zaščito slovenske narodne manjšine v Italiji, ki je postalo aktualno, ker je leta 1975 (po ratifikaciji Osimskih sporazumov med Jugoslavijo in Italijo) prenehal veljati poseben statut v okviru Memoranduma o soglasju iz leta 1954. Vratuša je tudi analiziral nekatera druga vprašanja in dejstva, ki so vplivala na položaj slovenskih narodnih manjšin v Avstriji in Italiji in možnosti, ki so jih slovenske manjšine imele za uveljavljanje svojih pravic. Poudaril je (1) uveljavljanje manjšinskih pravic s pomočjo regionalnega in mednarodnega sodelovanja; (2) vlogo mednarodnih organizacij pri uveljavljanju potrebnih pogojev, da bi narodne manjšine lahko ohranjale in promovirale svoje narodne in kulturne identitete; (3) možnost, da bi manjšine funkcionirale kot enakopravni partnerji z večinskimi narodi v mednarodnih odnosih kot celoti. Posebno pozornost je namenil vlogi, ki bi jo pri tem imela znanost in tesno sodelovanje med znanstvenimi in strokovnimi inštitucijami večinskega in manjšinskega naroda. Vratuša je ugotovil, da lahko iz izkušenj rešujemo vprašanja narodnih manjšin na permanentnih temeljih in v skupnem interesu samo v dialogu s prizadeto manjšino. Metode prisile privedejo do začasnega nezadovoljstva, vendar pa stalni mir v duhu sodelovanja ne more biti dosežen na podlagi takih metod (Vratuša 1990: 173–186).

Slovenska akademija znanosti in umetnosti je zbornik o položaju hrvaške, slovenske in srbske manjšine na Madžarskem izdala tudi leta 1991 (Vratuša, Popov 1991). Vratuša (1991a: 217–246) je v njem objavil razpravo *Družbene spremembe na Madžarskem in položaj Slovencev, Hrvatov in Srbov. Pogovor*, v soavtorstvu (Grafenauer in Vratuša 1991: 67–70) pa je predstavil tudi položaj porabskih Slovencev. V zborniku je izšla tudi njegova samostojna razprava (Vratuša 1991b: 199–215), v kateri je analiziral položaj srbske manjšine v kraju Desk/Deszk. Članek obsega tri dele, to je osebne vtise avtorja, ki so temeljili na prijateljskih pogovorih s predstavniki srbske in madžarske skupnosti v vasi Desk/Deszk, komentarje o njeni (kulturni) zgodovini s pregledom značilnosti majhne srbske narodne manjšine, ki predstavlja 7 % vaše populacije. Vratuša je predstavil vodilno vlogo te manjšine pri kulturnih aktivnostih dvonarodnostne skupnosti v vasi Desk (Vratuša 1991b). Četrti Vratušev prispevek v zborniku je terensko poročilo *Vtisi in spoznanja* (Vratuša 1991c: 183–191), v katerem je poročal o potovanju študijske skupine jugoslovanskih akademikov na Madžarskem od 22. do 29. maja 1989. Vir za to poročilo so bili Vratuševi zapiski pogovorov in sestankov s predstavniki obeh manjšinskih in večinskih narodnih skupnosti in njihovih kulturnih inštitucij. Posebno pozornost je posvetil uporabi jezika narodnih

manjšin v cerkvi, šolah in vsakdanjem življenju, pa tudi socio-ekonomskemu in političnemu položaju narodnih manjšin v madžarski družbi. Poskusil je prikazati sodelovanja jugoslovanskih in madžarskih institucij pri študiju problema narodnih manjšin.

Leta 1990 je bil na Cetinju organiziran mednarodni simpozij o slovan-skem prebivalstvu Albanije, na katerem je Vratuša imel referat o problemih narodnih manjšin (Vratuša 1991č: 767–771). Poudaril je, da imajo narodne manjšine lastne družbene zgodovinske, geopolitične, geografske, sociološke, psihološke in obče civilizacijske razsežnosti. Manjšina mora delovati demokratično in se povezovati s svojim matičnim narodom, pomembno pa je, da lahko v šoli in javnosti uporablja svoj jezik. Pravna zaščita narodnih manjšin mora postati integralni del državnega, ustavnega in pravnega sistema vsake države, matični narod pa mora podpirati svojo manjšino v drugi državi, vendar pri tem dosledno upoštevati nevmešavanje v drugo državo. Vratuša je seveda poudaril, da morajo biti pripadniki manjšine lojalni državi, v kateri živijo. Pomembno vlogo med državami imajo prijateljski odnosi. Vratuša je izpostavil vlogo jugoslovanskih akademij: »Akademije znanosti in umetnosti Jugoslavije so že poprej posvečale posebno pozornost raziskovanju narodnega vprašanja in v tem okviru problemov raziskovanja narodnih manjšin.« Skliceval se je na študijska potovanja skupine jugoslovanskih akademikov, ki so aprila leta 1986 spoznavali položaj narodne manjšine v Avstriji in Italiji – zahteval je, da znanstveniki odgovorno raziskujejo to vprašanje. Poročal je tudi o potovanju skupine akademikov na Madžarsko in v Romunijo, nadaljnje skupne načrte pa je ustavil razpad Jugoslavije (Vratuša 1991: 767–771).

Po osamosvojitvi Slovenije so na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti ustanovili odbor, ki se je ukvarjal s slovenskimi manjšinami.

Na simpoziju ob 100- letnici rojstva in ob 10-letnici smrti Antona Trstenjaka je pripravil referat o manjšinskem vprašanju (Vratuša 2007), v katerem je predstavil Trstenjakova splošna fundamentalna pravila o odnosih med manjšino in večino. Trstenjak je namreč obravnaval psihološke vidike asimilacije in svetoval slovenskim manjšinam na Koroškem in v Furlaniji-julijski krajini, kako reševati odnose med manjšino in večino. Posebno pozornost je posvetil odličnosti materinega jezika in boju za obstoj manjšinskih identitet ter svobodnemu razvoju manjšin. Poskušal je odgovoriti na vprašanje »kako naj manjšina odgovarja na stereotipe večinskega naroda v njej«. Trstenjak je ugotovil, da ima manjšina tri možnosti: (1) Strpno sprejemati stereotip in s tem podlegati čutu svoje manjvrednosti, kar vodi v asimilacijo. (2) Zavestno odklanjati neugodne podobe in si prizadevati za svojo pozitivno podobo, kar prav tako vodi v asimilacijo. (3) Presegati stereotipe in se razviti v elito, ki bo preraščala v kvaliteto življenja, ki je ne more doseči s številčnostjo. Na to je že desetletje pred Trstenjakom opozoril Albert F. Reiterer (1996), Vratuša

pa je navedel še druga Trstenjakova dela v okviru medakademijskega Odbora jugoslovanskih akademij ter kasnejšega Odbora za preučevanje slovenskih manjšin v okviru SAZU (Vratuša 2007: 65–76).

Vratuša je bil izjemen človek, politik in znanstvenik, ki so ga zanimala številna vprašanja s področja družboslovja in humanistike, med drugim tudi položaj slovenskih manjšin v sosednjih državah. Manjšinske pravice je raziskoval, zagovarjal in spodbujal celo življenje – v spominskem prispevku v čast Antonu Vratuši sva jih predstavila s pomočjo standardov, ki jih (vsaj formalno) poznamo v Srednji Evropi.

Literatura

John A. ARNEŽ, 1971: *Slovenian community in Bridgeport, Conn.* New York: Studia Slovenica.

Janko JERI, 1975: *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Cankarjeva založba; Koper: Primorski tisk; Trst: Založništvo Tržaškega tiska.

Marko JESENŠEK (ur.), 2017: *Avgust Pavel med Slovenci, Madžari in Avstrijci*. (Zora, 120). Ur. Marko Jesenšek. Maribor: Univerzitetna založba.

Marko JESENŠEK, 2018: *Prekmurski jezik med knjižno normo in narečjem*. (Zora, 129). Maribor: Univerzitetna založba Univerze v Mariboru.

Bogo GRAFENAUER, Anton VRATUŠA, 1991: Pri Porabskih Slovencih. *Položaj hrvaške, slovenske in srbske manjšine na Madžarskem*. (Narodne manjšine, 2). Ur. Čedomir Popov in Anton VRATUŠA. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 67–70.

Matjaž KLEMENČIČ, Vladimir KLEMENČIČ, 2010: *Die Kärntner Slowenen und die Zweite Republik: zwischen Assimilierungsdruck und dem Einsatz für die Umsetzung der Minderheitenrechte*. Celovec, Ljubljana, Dunaj: Mohorjeva.

Vladimir KLEMENČIČ, 1974: Odprta meja med Jugoslavijo in Italijo in vloga manjšin. *Teorija in praksa* 11/9–10. 928–936.

Mihael KUZMIČ, 2001: *Slovenski izseljenci iz Prekmurja v Bethlehemu v ZDA (1893–1924). Naselitev in njihove zgodovinske, socialne, politične, literarne in verske dejavnosti*. Ljubljana: ZRC SAZU.

Rado L. LENCEK, 1982: *The Structure and History of the Slovene Language*. Columbus, OH: Slavica.

Vilko NOVAK, 2013: *Pavel, Avgust (1886–1946). Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi406902/#slovenski-biografski-leksikon>

Maria OMOS, 1990: The Early Interwar Years 1921–1938. *A History of Hungary*. Ur. Peter Sugar, Peter Hanak, Frank Tibor. Bloomington in Indianapolis: Indiana University Press. 319–338.

Avgust PAVEL, 1930/1931: Odprta ognjišča v kuhinjah rabskih Slovencev. *Etnolog* 4, 125–145.

Jože PIRJEVEC, Borut KLABJAN, Gorazd BAJC, 2006: *Osimska meja. Jugoslovansko-italijanska pogajanja in razmejitve leta 1975*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

Albert F. REITERER, 1996: *Kärntner Slowenen, Minderheit oder Elite? Neuere Tendenzen der ethnischen Arbeitsteilung*. Klagenfurt: Drava, SZI.

Nevenka TROHA, 2022: Sodelovanje med slovenskim in italijanskim osvobodilnim gibanjem v vzhodni Furlaniji v obdobju med septembrom 1943 in oktobrom 1944. *Prispevki za novejšo zgodovino* 62/2, 100–127.

UN Charter 1945= *UN Charter 1945*. New York: United Nations. <https://www.un.org/en/about-us/un-charter/chapter-1>

Ustava 1974 = *Ustava Socialistične federativne republike Jugoslavije. Ustava Socialistične republike Slovenije*. Ljubljana: Uradni list SR Slovenije.

Anton VRATUŠA, 1939: *Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani.

Anton VRATUŠA, 1956: *Perspektive jugoslovansko-italijanskega sodelovanja v okviru evropske politike*. (Politična knjižnica, 20). Beograd: Kultura; Ljubljana: Cankarjeva založba, Tiskarna Umetniškega zavoda.

Anton VRATUŠA, 1966: Jezikovne razmere v severnem Prekmurju in slovenskem Porabju. *Panonski zbornik*. Murska Sobota: Pomurska založba. 20–28.

Anton VRATUŠA, 1988: Pomembna pobuda naših akademij: Ustanovitev Medakademijskega odbora za proučevanje problemov narodnostnih manjšin in narodnosti. *Naši razgledi* 37/5, 137 (11. 3. 1988).

Anton VRATUŠA, 1990: Nekatere značilnosti današnjega položaja Slovencev v Avstriji in Italiji. *Zbornik referatov in razprav na znanstvenem srečanju 30. in 31. marca 1989*. Ur. Anton Vratuša/Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. *Narodne manjšine* 1. 173–186.

Anton VRATUŠA (ur.), Čedomir POPOV (ur.): 1991: *Položaj hrvaške, slovenske in srbske manjšine na Madžarskem*. (Narodne manjšine, 2). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Anton VRATUŠA, 1991a: Družbene spremembe na Madžarskem in položaj Slovencev, Hrvatov in Srbov. *Položaj hrvaške, slovenske in srbske manjšine na Madžarskem*. (Narodne manjšine, 2). Ur. Čedomir Popov, Anton Vratuša. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 217–246.

Anton VRATUŠA, 1991b: Srbi u selu Deska (Deszk). *Položaj hrvaške, slovenske in srbske manjšine na Madžarskem*. (Narodne manjšine, 2). Ur. Čedomir Popov, Anton Vratuša. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. *Narodne manjšine* 2. 199–215.

Anton VRATUŠA, 1991c: Vtisi in spoznanja. *Položaj hrvaške, slovenske in srbske manjšine na Madžarskem*. (Narodne manjšine, 2). Ur. Čedomir Popov, Anton Vratuša. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 183–191.

Anton VRATUŠA, 1991č: Prilog proučevanju problema nacionalnih manjina. *Stanovništvo slovenskog porijekla u Albaniji. Zbornik radova sa Međunarodnog naučnog skupa*

održanog u Cetinju 21, 22. i 23. juna 1990. Ur. Jovan R. Bojović. Titograd: Istorijski institut SR Crne Gore. 767–771.

Anton VRATUŠA, 1995: Obisk na Gradiščanskem v Avstriji. *Pannonisches Jahrbuch*. 67–72.

Anton VRATUŠA, 2003: Manifest narodnoosvobodilnega odbora za severno Italijo (CLNAI) italijanskemu ljudstvu Julijske Benečije (10. junij 1944, Milano). *Acta Historiae* 11/2, 77–90.

Anton VRATUŠA, 2007: Anton Trstenjak o manjšinskem vprašanju. *Anton Trstenjak: 1906–1996. Zbornik razprav s simpozija SAZU ob 100-letnici rojstva in 10-letnici smrti.* (Razred za zgodovinske in družbene vede; Razprave, 21). Ur. Tine HRIBAR idr. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 65–76.

Miha ZOBEC, 2017: *Prizadevanja slovenske manjšine v Italiji za dosego zakonske zaščite 1975–2009.* Doktorska disertacija. Maribor: Univerza v Mariboru. <https://dk.um.si/IzpisGradiva.php?lang=slv&id=66086>

SUMMARY

Vratuša and Slovenes in the Neighboring Countries of the Republic of Slovenia

In his long life, Anton Vratuša was active in two areas: political and scholarly. He held high positions in politics as Vice-President of the Yugoslav Government (1971–1978) and President of the Slovene Government (1978–1980). He was thus one of the main decision-makers on the policy of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia (SFRJ) regarding Slovene autochthonous minorities in neighboring countries. In the 1970s, a lot was happening in this area. During this period, the Osimo Agreements were signed in 1975, bilingual signs in Austrian Carinthia were dismantled in 1972, and a discriminatory policy known as the July 7 legislation was adopted, under which a special Census was conducted in order to determine the geographical area populated with Carinthian Slovenes. Yugoslav diplomacy protested. Vratuša also discussed the “national question” in the then self-governing socialist Yugoslav society. He dealt with these questions as a scholar, editor and organizer of symposia. As a politician, he advocated for a more fluid border with Italy as early as 1956. As a scholar, he began to deal with the position of Slovenes in neighboring countries, especially in the region of Porabje in Hungary as early as 1939, when he described the linguistic situation in Porabje. His bibliography on this topic includes over 40 units; especially from the period after 1988. In the years 1988–2002, he was the president of the Committee for the Study of National Minorities at the Slovenian Academy of Sciences and Arts. During this period, Vratuša edited or co-edited several books on the the position of Slovenes in neighboring countries.